

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СУБСИДІАРНОСТІ В ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Досліджується розвиток європейської концепції субсидіарності на основі критичного осмислення результатів попередніх досліджень, робочих документів та законодавчих актів ЄС. Запропонована чотирирівнева періодизація цього процесу відтворює різнополюсні зміни в інтерпретаціях принципу субсидіарності на різних етапах європейської інтеграції та динаміку утвердження культури субсидіарних відносин в Європі.

***Ключові слова:** принцип субсидіарності, негативна/позитивна концепції субсидіарності, Європейський Союз.*

Панченко Т.В.

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ СУБСИДИАРНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Исследуется развитие европейской концепции субсидиарности на основе критического осмысления результатов предыдущих исследований, рабочих документов и законодательных актов ЕС. Предложенная четырехуровневая периодизация этого процесса воссоздает разнополюсные изменения в интерпретациях принципа субсидиарности на разных этапах европейской интеграции и динамику становления культуры субсидиарных отношений в Европе.

***Ключевые слова:** принцип субсидиарности, негативная / позитивная концепции субсидиарности, Европейский Союз.*

Panchenko T.

FEATURES OF BECOMING OF SUBSIDIARITY CONCEPTION IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION

The article deals with the problem of development of European subsidiarity conception on the basis of critical comprehension of results of previous researches, workings documents and legislative acts of EU. Proposed forth-level division into periods of this process recreates negative/positive interpretations of subsidiarity principle on the different stages of European integration and development dynamics of subsidiarity culture in Europe.

***Key words:** principle of subsidiarity, negative / positive conceptions of subsidiarnosti, European Union.*

Європейська концепція субсидіарності привертає увагу політологів, юристів і фахівців з державного управління всього світу в контексті оптимізації взаємодії різних рівнів владно-управлінських відносин, співвідношення централізації та децентралізації, вдосконалення механізмів розподілу повноважень. Хоча на принцип субсидіарності все частіше посиляються у чисельних проектах концепцій і законів, спрямованих на реформування державного управління та місцевого самоврядування України, досвід

європейської субсидіарності поки що не отримав критичного осмислення з боку вітчизняних фахівців. Щоправда, можна назвати небагато праць і іноземних дослідників, присвячених аналізу становлення європейської концепції субсидіарності. На особливу увагу заслуговують праці Д. Сиджанські „Федералістське майбутнє Європи: від Європейського Співтовариства до Європейського Союзу” (1998) [1], К. Ендо „Принцип субсидіарності: від Йоганеса Альтузіуса до Якобса Делора” (1993) [2] та дисертаційне дослідження Бікулової Г.З „Принцип субсидіарності: ідейно-політичні смисли та політичні реалії” (2000) [3] та ін. Звернення до цих праць дозволяє виокремити кілька етапів становлення субсидіарних відносин на європейському континенті, яким відповідають певні події та відповідні хронологічні межі:

- *винесення принципу субсидіарності на порядок денний* (внесок християнських демократів та європейських федералістів, 50-60-ті рр. ХХ ст.);
- *негативна субсидіарність* (обговорення проектів майбутньої європейської будови, 70-80-ті роки ХХ ст.);
- *позитивна субсидіарність* (включення принципу субсидіарності у засадничі документи ЄС, початок 1990-х рр.);
- *субсидіарність як динамічна концепція* (застосування принципу субсидіарності, 1990 – 2000 рр.).

Метою статті є аналіз зазначених етапів становлення європейської концепції субсидіарності на основі критичного осмислення результатів попередніх досліджень, робочих документів, законодавчих актів ЄС, та визначення ролі цих етапів в утвердженні культури субсидіарних відносин в Європі.

Щодо першого етапу, який ми умовно назвали *винесенням принципу субсидіарності на порядок денний*, варто відзначити, що католицький принцип субсидіарності, спрямований на гармонізацію відносин людини, суспільства і держави, вимагаючи пріоритету інтересів особи порівняно зі спільнотою, або спільноти нижчого рівня у порівняно зі спільнотою вищого рівня, став застосовуватися у багаторівневих владних відносинах, дякуючи християнській демократії. Саме в лоні цієї доктрини, яка дуже шанувала католицьку ідею субсидіарності, ще в середині минулого століття була висловлена думка, що державна влада мусить бути децентралізованою якомога більшою мірою, але водночас може сягнути найвищої концентрації, навіть наднаціонального рівня, якщо того потребує складна політична чи економічна ситуація. Хоча, безумовно, цю ідею не можна вважати принциповою інновацією в історії політичної думки, швидше за все вони були висловлені сучасною мовою Альтузіусом і Пруденом, а згодом їх підхопили представники інтегрального федералізму у 30-50 роках минулого століття. Останні в особі О. Марка, А. Данд’є, Р. Арона та Д. де Ружмона доволі радикально висловлювались з приводу майбутнього національної держави, вважаючи за доцільне передання державних функцій на наддержавний та субнаціональний рівні. Інших європейських федералістів, які були прихильниками чи то функціональної (Ж. Моне), чи то політичної інтеграції (А.Спінеллі), також об’єднувало неприйняття абсолютного суверенітету національної держави. Вони відстоювали необхідність такої трансформації держави, під час якої вона б, виходячи з ідеї субсидіарності, перетворилась в одну зі сходин вертикальної організації людської спільноти.

Таким чином, з подання християнських демократів та європейських федералістів принцип субсидіарності став розглядатися у безпосередньому зв’язку з процесом європейської інтеграції, тобто на європейському континенті відбулось винесення принципу субсидіарності на порядок денний. Хоча на цей час принцип субсидіарності був відомий широкому загалу лише в Німеччині, де він застосовувався у регулюванні відносин земель і федерації та набув конституційного закріплення в Конституції 1949 р.

Показово, що протягом тривалого періоду обговорення майбутньої європейської будови, яке підкріплювалась реальними інтеграційними кроками, принцип субсидіарності живився переважно у *негативному смислі*, тобто обмежував компетенції організації

вищого рівня (структур ЄС) відносно організацій нижчого рівня (держав-членів) до тих пір, поки останні здатні досягати своєї мети задовільно. Можна навести принаймні три приклади звернення до субсидіарності впродовж 1970-80 рр. у такому контексті.

Перший – посилання на принцип субсидіарності у статтях Ральфа Дарендорфа в газеті *Die Zeit* 1971 р. Будучи європейським комісаром від партії Вільних демократів ФРН, німецький соціолог згадує субсидіарність, критикуючи надмірну бюрократизацію Єврокомісії.

Другий – обговорення можливості включення принципу субсидіарності у доповідь про майбутній розвиток Співтовариств прем'єра-міністра Бельгії Лео Тиндеманса у 1975 р. Включення даного принципу пропонувалось з метою запобігання критики розширення влади Співтовариства з боку країн членів.

Третій – включення принципу субсидіарності в резолюцію від 6 липня 1982 р. та проект договору про створення Європейського Союзу від 14 лютого 1984 р., де принцип субсидіарності згадується в контексті обмеження повноважень Союзу заради компенсації їх збільшення, які надають відповідно інші положення проекту Договору.

Лише після ретельного обговорення різноманітних трактувань субсидіарності в душі негативних конотацій, даний принцип знайшов відбиття в статтях Єдиного Європейського акту (Люксембург 17 лютого 1986 р., Гаага 28 лютого 1986 р.), що стосуються охорони навколишнього середовища. Так, п. 4 ст. 25 (art. 130 „r”) Єдиного Європейського Акту констатує: „Співтовариство вживає заходи в галузі навколишнього середовища, тією мірою, в якій цілі можуть бути краще досягнуті на рівні співтовариства, ніж на рівні окремих країн-членів. Без збитку для дій самого Співтовариства, держави-члени фінансують та здійснюють інші заходи” [4]. Це скромне посилання, що ґрунтується на принципі субсидіарності, є першим включенням фіксованої форми субсидіарності в документи ЄС міжурядового характеру. Але це було лише початком, подальший розвиток європейської концепції субсидіарності був пов'язаний з іменами Жака Делора і Валері Жискара Д'естена, які намагались донести ідею субсидіарності до широкого загалу.

Звернення французького політика Жака Делора, який очолював Європейську Комісію у 1985-1995 роках, до принципу субсидіарності було зумовлено двома обставинами: хвилюваннями представників німецьких земель, які висловлювали занепокоєння зменшенням компетенції земель під впливом централізованої політики Єврокомісії та критикою єврократії М. Течер, яка набула апогею у брюггській промові. Ці події суттєво вплинули на нове бачення Делором майбутнього Європи, яке він уперше оприлюднив у своїй промові з нагоди відкриття 40-навчального року у Брюггському Коледжі Європи 17 жовтня 1989 р. У цій промові Делор дванадцять разів звертається до принципу субсидіарності з метою виправдання європейського федералізму. Зокрема, федералізм, що ґрунтується на субсидіарності, він розглядає як „шлях до узгодження того, що багатьом здається несумісним: появу об'єднаної Європи з вірністю своїй батьківщині, потребою в європейській владі, що здатна розв'язувати глобальні проблеми, та необхідністю збереження наших коренів у націях і регіонах з децентралізацією відповідальності, що виявляється у тому, щоб ніколи не доручати більшому колективу того, що краще може здійснити менший” [5]. Окрім того, у тексті промові знайшли відбиття філософські та релігійні витоки субсидіарності, антитоталітаризм, антикомунізм та водночас антиіндивідуалізм цього принципу й регулятивні можливості на різних рівнях взаємодії. Червоною ниткою в промові пройшла католицька ідея про необхідність реалізації потенціалу кожної людини заради досягнення загального блага. І хоча винесення на порядок денний європейської інтеграції принципу субсидіарності належить не Делору, після цієї грандіозної промови цей принцип як ідеологічну основу для об'єднаної Європи стали пов'язувати з його ім'ям.

Утім, внесок французького экс-президента Валері Жискара Д'Естена в утвердження культури субсидіарності в Європі не менш вагомий. Невдовзі після обрання у 1989 році депутатом європейського парламенту французькій політик виступив доповідачем з

принципу субсидіарності. К. Ендо міркування французького экс-президента з приводу субсидіарності презентував у вигляді трьох позицій. По-перше, В. Жискара д'Естен виокремлює два типи федералізму – як централізацію федеральної системи і як децентралізацію федеральної системи, віддаючи перевагу останньому, де принцип субсидіарності обмежує концентрацію влади. По-друге, він розмежовує федералізм, який спрямований на поступове розширення компетенцій центру, та федералізм, який розмежовує повноваження та пропонує відповідний перелік повноважень. По-третє, В. Жискара д'Естен намагався забезпечити політичну та юридичну реалізацію принципу субсидіарності. Для цього він запропонував створити Європейський Сенат зі статусом спільного гаранту принципу, який би став своєрідною палатою держав, а Європейський суд, на його думку, мав би забезпечити дотримання даного принципу, набувши чинності повноцінного Конституційного суду [2]. Усі ці позиції були спрямовані передусім на захист інтересів держав-членів у майбутній європейській федерації, тому цілком справедливо можна вважати В. Жискара д'Естена провідником негативної субсидіарності.

Однак ініціативи В. Жискара д'Естена були піддані суттєвим трансформаціям. Після внесення 28 поправок у первинний текст доповіді, у резолюції Європарламенту від 21 листопада 1990 р. негативну субсидіарність В. Жискара д'Естена замінила негативно-позитивна формула, яка пізніше знайшла відбиття у Маастрихтському договорі. У сфері виключної компетенції ЄС діє негативна субсидіарність – „співтовариство має діяти лише для виконання завдань, що покладені на нього договорами”, але в сфері спільної компетенції ЄС та держав-членів вступає в силу позитивна субсидіарність – „воно (співтовариство) ... має вжити заходи, коли завдання в силу масштабності та наслідків виходять за межі країн-членів або можуть бути співтовариством здійснені більш ефективно, ніж країнами-членами” [6]. Визначені умови замінили запропонований Жискаром д'Естеном перелік компетенцій. Окрім того, політичні гарантії забезпечення субсидіарності (створення Сенату) були відхилені, а юридичні – послаблені. Резолюцією передбачалось, що за вимогою структури ЄС або держави-члена суд виносить своє рішення терміновою процедурою, яка призупиняє набуття законом чинності.

Хоча пропозиції В. Жискара д'Естена, фактично не мали впливу на формулювання принципу субсидіарності у Маастрихтському договорі, висловлені ним ідеї не втратили актуальності навіть через десятиріччя застосування цього принципу. Його варто відзначити як останнього провідника виключно негативної концепції субсидіарності в ЄС.

Обговорення, прийняття та ратифікація Маастрихтського договору знаменує собою наступний етап в утвердженні культури субсидіарності в Європі, коли поряд із негативним розумінням субсидіарності все впевненіше розвивається *позитивна субсидіарність*. Як було зазначено вище, позитивне значення субсидіарності в контексті європейської інтеграції згадувалось й раніше, але негативна концепція субсидіарності залишалась домінуючою аж до 1990 року.

На чисельних міжурядових конференціях, які відбувались упродовж 1990-1991 рр. обговорювалися три головні питання: 1) як визначити принцип субсидіарності; 2) де розмістити його в Договорі; 3) яким чином гарантувати його дотримання. При цьому позиції урядів держав-членів про завдання та роль принципу субсидіарності в побудові політичного союзу суттєво різнились. Зокрема, в робочих документах, підготовлених урядами відносно бідних країн (Іспанії, Португалії та ін.), принцип субсидіарності підкреслював відповідальність ЄС по відношенню до країн-членів (позитивна субсидіарність). Влади Німеччини вимагали, у свою чергу укладання переліку повноважень держав-членів та ЄС, який би враховував також позиції регіонів. Керівні органи більшості країн через побоювання втрати суверенітету вказували на необхідність дотримання демократичних принципів в ЄС (негативна субсидіарність). У результаті в тексті Договору про Європейський Союз, що був підписаний [7 лютого 1992 р.](#) в місті [Маастрихт \(Нідерланди\)](#) між членами [Європейської спільноти](#) і набрав чинності [1 листопада 1993 р.](#), була здійснена спроба об'єднати усі перелічені позиції.

При цьому риторика прав громадян, близькості до громадян, яка традиційно ототожнювалась з негативною концепцією субсидіарності, виявилась не надто актуальною в європейських політичних дебатах. Ключової ваги набув функціональний аспект субсидіарності та безпосередньо механізми правового розмежування повноважень між двома рівнями ЄС. Стаття 3b Договору передає смисл принципу субсидіарності трьома абзацами:

„Співтовариство діє в межах своїх повноважень, обумовлених даним Договором і поставленими перед ним цілями.

В областях, які не належать до його виняткової компетенції, Співтовариство діє відповідно до принципу субсидіарності, якщо й оскільки цілі передбачуваної дії не можуть бути досягнуті в достатній мірі державами-членами й тому, у силу масштабів і результатів передбачуваної дії, можуть бути більш успішно досягнуті Співтовариством.

Будь-які дії Співтовариства не повинні виходити за межі того, що необхідно для досягнення цілей цього договору” [7].

Перший параграф визначає наявність або відсутність компетенції Співтовариства з певного питання, що дозволяє в деяких інтерпретаціях кваліфікувати його як такий, що визначає виключну компетенцію Співтовариства, з іншого – обмежує його діяльність. Саме цей параграф піддається суттєвій критиці за відсутність переліку повноважень Співтовариства та держав-членів, а також більш детального пояснення поняття „цілі Співтовариства”. Слід зазначити, що частково відповідні питання знайшли відбиття у попередніх ст. 2 та 3a Договору, однак багато фахівці вважають проблематичною спробу виокремлення повноважень Співтовариства на основі неконкретизованих в Договорі цілей і завдань. Інші фахівці, навпаки, наголошують, що таке формулювання Договору, є вдалим варіантом вирішення питання розмежування повноважень між Співтовариством та національними державами в умовах, що постійно змінюються. Другий параграф указує на конкуруючу (спільну) компетенцію ЄС, до якої власне застосовується принцип субсидіарності, смисл якого передається через позитивну концепцію. По суті, в ньому робиться спроба обґрунтування реалізації повноважень на рівні Співтовариства або національної держави. Третій параграф містить принцип пропорційності, необхідний для правильного застосування принципу субсидіарності, тобто вказує на те, яким чином має вирішуватися те чи інше завдання на рівні Співтовариства. Щодо критеріїв застосування принципу субсидіарності, то у другому параграфі згадується лише критерій кращого рівня, який вимірюється в категоріях „більш успішно”, „достатньою мірою” та виражається через міжнародний масштаб дії. У третьому параграфі також вводиться додатково критерій потреби або необхідності для виправдання інтенсивності дій Співтовариства.

Таким чином, у визначенні субсидіарності в тексті договору була втілена позитивно-негативна концепція субсидіарності, з домінуванням позитивної складової. Сам концепт „субсидіарність” з’являється в тексті договору двічі: у преамбулі та у цитованій вище статті. Проте щодо гарантій дотримання принципу субсидіарності, то у тексті договору не приділяється цьому питанню значної уваги. Попередні положення резолюції щодо правових гарантій субсидіарності ігноруються, нові політичні гарантії не вводяться. Хоча самий факт включення субсидіарності у текст Договору, передбачає можливість судового розгляду питань, що її стосуються.

Труднощі, пов’язані з ратифікацією Маастрихтського договору, передусім, в Данії, Франції та Великій Британії, підняли чергову хвилю обговорення принципу субсидіарності. Одні країни-учасниці принцип субсидіарності розглядали як засіб для відходу від наднаціональності, інші – як засіб її зміцнення. Однак саме субсидіарність стала одним із небагатьох пунктів у переговорах про політичний Союз, з яким, керуючись різними мотивами, погоджувалися усі делегації. Тому розробкою принципу щільно зайнялась Європейська комісія, результати роботи якої втілені у Декларації щодо демократії, прозорості та субсидіарності (11-12 грудня, 1992 р., Единбург), внутрішніх документах Єврокомісії щодо застосування принципу субсидіарності та щорічних Доповідях про субсидіарність, які з 1994 р. публікує Комісія ЄС після їх узгодження у Раді ЄС, Комітеті Регіонів, а також Соціальному та Економічному комітетах.

Ідеї, які отримали розвиток у цих документах, були легітимізовані у „Протоколі про застосування принципів субсидіарності й пропорційності” (далі Протокол), який був прийнятий як додаток до Амстердамського договору 1997 р. Протокол закріпив статус принципу субсидіарності як конституційний принцип, доповнив зміст статті 3б Договору про ЄС критеріями із застосування принципів субсидіарності та пропорційності, а також мав на меті забезпечити їхню прозорість, окреслити умови, необхідні для їхньої реалізації та досягти необхідного виконання цих принципів усіма інститутами ЄС. У Протоколі підтверджується, що принцип субсидіарності стосується сфер, у яких Спільнота не має виключної компетенції. „Субсидіарність, – говориться в Протоколі, – є *динамічною концепцією*, яка підлягає застосуванню у світлі цілей, встановлених Договором. Вона дозволяє розширити сферу діяльності Співтовариства у межах його юрисдикції у тих випадках, коли обставини того вимагають, й, навпаки, обмежити цю діяльність або навіть її припинити у тих випадках, коли вона більше не виправдана” [8].

Цей Протокол, як й попередні роз’яснювальні документи, наголошує, що причини застосування невиняткової компетенції Спільноти мають бути підтверджені кількісними та, якщо можливо, якісними показниками. У Протоколі пропонуються три вимоги, які підлягають розгляду при визначенні того які завдання мають вирішуватися на рівні Співтовариства:

- питання, що розглядається, має транснаціональні аспекти, що їх неможливо належно регулювати діями держав-членів;
- дії лише держав-членів чи брак дій Спільноти суперечать вимогам Договору чи іншим чином завдають значної шкоди інтересам держав-членів;
- дії на рівні Спільноти мають чіткі переваги з огляду на масштаби чи результати цих дій порівняно з діями на рівні держав-членів [8].

Хоча у Протоколі здійснена спроба уточнення критеріїв для застосування субсидіарності, багато дослідників продовжують наголошувати, що дані вимоги не є строгими юридичними критеріями, що дозволяють віднести завдання на рівень Співтовариства. Вони вважають, що після прийняття даного документу залишились відкритими питання про точність формулювання цілей ЄС, вимірювання ефективності мір Співтовариства та альтернативні юридичні інструменти, що дозволяють віднести повноваження до того чи іншого рівня [3, с.108].

При цьому варто відзначити, що в Протоколі знайшли відбиття зобов’язання наднаціональних структур ЄС щодо дотримання принципу субсидіарності. Вони передусім покладаються на Єврокомісію, яка має забезпечувати постійне оцінювання обґрунтованості дій ЄС з погляду наявних можливостей на національному, регіональному та місцевому рівнях на основі широких консультацій. Вона також має щорічно звітувати Європейській Раді та Європейському Парламентові про застосування статті 5, яка вимагає, щоб держави-члени виконували свої зобов’язання у межах Договору, а Європейська Рада та Європейський Парламент у свою чергу перевіряють пропозиції Комісії.

Хоча у даному документі не згадується роль Суду ЄС у застосуванні принципу субсидіарності, на практиці вона виявляється доволі значущою. Справа у тому, що Суд ЄС неодноразово скасовував акти, прийняті комунітарними органами саме через неналежне дотримання принципу субсидіарності, причому у таких випадках він виступав радше як конституційний суд, аніж як судова інстанція загальної юрисдикції. Найбільш показовим прикладом є рішення С-376/98 Німеччина vs. Європейського Парламенту та Ради ЄС (реклама тютюну), згідно з якою країна-позивач вимагала незастосування директиви про регулювання ринку тютюнових виробів (як щодо виробництва, так і розповсюдження), аргументуючи свою позицію тим, що ринок тютюну є специфічною галуззю, щодо якої держави-члени ЄС мають внутрішні норми регулювання, і що дана директива де-факто була заходом з регулювання питань суспільного здоров’я, а не вільного руху товарів і послуг, а отже, дані заходи не можуть бути впроваджені комунітарними органами, а лише самими державами-членами ЄС [9].

Дискусії з приводу застосування принципу субсидіарності продовжувались під час обговорення Проекту Конституції ЄС та Лісабонського договору про реформи від 13.12.2007 р., який фактично став альтернативою Європейській Конституції після провалу її ратифікації. У статті 3b Лісабонського договору [див. 10, р. 12] формулювання принципу субсидіарності збігається з наведеним вище формулюванням Статті 3b Договору про Європейський Союз з одним уточненням, а саме: регулюються відносини не лише державного та наддержавного рівня, але й регіонального і місцевого. Це уточнення передусім важливе для федеративних і регіоналізованих країн, де субнаціональні рівні мають реальну політичну владу та конституційну автономію.

Оскільки Лісабонський договір уточнює розподіл повноважень між Союзом і державами-членами, визнаючи за Євросоюзом сфери виключної (правила конкуренції, монетарна політика, спільна торгівельна політика, митний союз), спільної (переважна більшість галузей, приміром, внутрішній ринок, сільське господарство, транспорт) і допоміжної компетенції, застосування принципу субсидіарності має стати більш контрольованим і прозорим.

В умовах, коли переважна більшість положень договору збільшує компетенції ЄС, роль принципу субсидіарності як інструменту захисту інтересів держав-членів цілком логічно має збільшуватися. Уперше в історії ЄС Лісабонський договір пояснює, яким чином національні парламенти можуть з'ясувати відповідність законодавства ЄС принципу субсидіарності та вжити необхідні заходи у разі невідповідності. Відтепер вони оприлюднюються безпосередньо Комісією про всі проекти законодавства ЄС та мають вісім тижнів для їхнього розгляду. Якщо, третина національних парламентарів (або четверта частина для окремих положень) вважає певне положення таким, що суперечить принципу субсидіарності, воно буде переглянуто. Якщо більшість у національних парламентах заперечує певні положення Комісії, навіть в умовах його підтримки національними урядами, то воно знімається [див. 11].

Застосування принципу субсидіарності в ЄС залишається чинною політичною практикою, про інструменти здійснення якої можна роботи висновки виходячи з аналізу небагатьох прикладів її успішної реалізації. Вочевидь для того, щоби дана концепція набула завершеного вигляду і стала апробованим підходом до розподілу повноважень між різними рівнями прийняття рішень, що містить необхідні критерії, закономірності та механізми, знадобиться ще чимало часу. Поки що вона цілком відповідає формулюванню Протоколу про субсидіарність і пропорційність, а отже, вона є динамічною концепцією, яка у різних випадках має як негативні, так і позитивні прояви.

Підводячи підсумки аналізу становлення концепції субсидіарності в ЄС, варто відзначити, що будучи винесеною на порядок денний у середині минулого сторіччя, вона послідовно розвивалась упродовж майже 70 років і цей процес триває. Тривалий час ця концепція сприймалася виключно через негативне трактування, обмежуючи дії Співтовариства по відношенню до його членів. З утворенням політичного союзу концепцію субсидіарності почали трактувати у позитивному контексті – як право та обов'язок Співтовариства вирішувати питання, які держави-члени не можуть вирішити ефективно. Практика застосовування субсидіарності довела динамічність даної концепції, яка в одних випадках розширює повноваження Співтовариства, в інших – обмежує або навіть припиняє їх, хоча питання про надійність критеріїв застосування субсидіарності досі залишається відкритим. Принцип субсидіарності навряд чи можна вважати таким, що набув завершеного вигляду та став універсальним механізмом розподілу повноважень, однак він завдяки значній роз'яснювальній роботі, пов'язаній з його запровадженням і реалізацією, стає невід'ємним елементом європейської правової та політичної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: от Европейского сообщества до Европейского союза / Д. Сиджански. – М.: Изд-во РГГУ, 1998. – 420 с.

2. Endo K. The Principle of Subsidiarity: From Johannes Althusius to Jacques Delors [Електронний ресурс] / Ken Endo. – Hokkaido University, 1993. – Режим доступу: [http://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/15558/1/44\(6\)_p652-553.pdf](http://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/15558/1/44(6)_p652-553.pdf)
3. Бикуллова Г. З. Принцип субсидиарности: идейно-политические смыслы и политические реалии : Дис... к. полит. наук : 23.00.02 – политические институты и процессы / Г. З. Бикуллова ; Казань, 2000. – 191 с.
4. Єдиний Європейський Акт від 17 лютого 1986 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_028
5. Speech by Monsieur Jacques Delors, Président de la Commission des Communautés européennes, at the opening of the academic year of the College of Europe in Bruges, 17 October 1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coleurope.eu/template.asp?pagename=speeches>
6. Resolution on the principle of subsidiarity. – OJ C 3241167-168, 24 December 1990.
7. Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 року (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_029
8. Протокол про застосування принципів субсидиарності та пропорційності від 2 жовтня 1997 року [Електронний ресурс]. – Конституційні акти Європейського Союзу (частина I), 2005 р. - Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_9a/pg_ipcfoh.htm
9. Андрійчук О. Кореляція стосунків між державами-членами ЄУ та комунітарними органами / Олесь Андрійчук // Юридичний журнал. – 2007. – № 7-8. – С. 58-61.
10. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (2007/C 306/01) // Official Journal of the European Union. – C 306. – Volume 50. – 17 December, 2007. – 271 p.
11. Subsidiarity, National Parliaments and the Lisbon Treaty: Government Response to the Committee's Thirty-third Report of Session 2007-08. First Special Report of Session 2008-2009. – Ordered by The House of Commons to be printed 21 January 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.publications.parliament.uk/pa/cm200809/cmselect/.../197.pdf